

Pedeset godina istraživanja hrvatske političke filozofije. O političkoj filozofiji u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine**

TVRTKO JOLIĆ

*Institut za filozofiju, Zagreb, Hrvatska / Institute
of Philosophy, Zagreb, Croatia*
tjolic@ifzg.hr

UDK 1:32]-050(497.5)"19"
Izvorni znanstveni članak /
Original scientific paper
Primljeno / Received: 10. 11. 2024.
Prihvaćeno / Accepted: 20. 11. 2024
[https://doi.org/10.52685/pihfb.50.2\(100\).8](https://doi.org/10.52685/pihfb.50.2(100).8)

Sažetak

U pola stoljeća izlaženja časopis *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* profilirao se kao središnje mjesto za istraživanje povijesti hrvatske filozofije. U ovom radu provedeno je istraživanje članaka objavljenih u ovom časopisu kojima je tema hrvatska politička filozofija. U svrhu istraživanja rad je podijeljen na analizu istraživanja starije hrvatske političke filozofije (od sredine 15. stoljeća do kraja 18. stoljeća) te analizu istraživanja novije hrvatske političke filozofije (od početka 19. stoljeća do kraja 20. stoljeća). Cilj je rada dati uvid u stanje istraženosti hrvatske političke filozofije, prije svega autora i tema koje su bile predmet istraživanja u posljednjih pedeset godina.

Ključne riječi: hrvatska filozofija, politička filozofija, nacionalna filozofija, političke ideje

1. Uvod

Još od rektorskog govora Franje Markovića 1881. godine, s više ili manje intenziteta, traje istraživanje hrvatske filozofske baštine. Među ključne datume u povijesti tog istraživanja sigurno spadaju 1967. godina kada je osnovan Institut za filozofiju (tada kao sastavni dio Sveučilišta u Zagrebu, danas kao samostalni javni institut) i 1975. kada je pokrenut časopis *Prilozi za istraživa-*

* Ovaj rad izrađen je u sklopu projekta *Etika i društveni izazovi (EDI)* u Institutu za filozofiju, praćen od strane Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih Republike Hrvatske te financiran sredstvima iz Nacionalnog plana oporavka i otpornosti 2021.–2026. – NextGenerationEU.

nje hrvatske filozofske baštine. Prilikom osnivanja Institutu je između ostalih dana i zadaća sustavnog istraživanja, prikupljanja i objavljivanja djela hrvatske filozofske baštine, rezultati čega su se velikim dijelom u tisku pojavili u obliku znanstvenih radova, građe, stručnih članaka te prikaza knjiga koji su objavljeni u časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. Obilježavanje pedesete godišnjice izlaženja časopisa čini se prikladnim trenutkom za svođenje računa o stanju istraživanja hrvatske filozofije. Koliko je posla uistinu napravljeno po pitanju sustavnog istraživanja, prikupljanja i objavljivanja djela hrvatske filozofske baštine?¹ U ovom članku ne pretendiram dati odgovor na ovo generalno pitanje istraženosti cjeline hrvatske filozofske baštine. Prije svega, na njega odgovor može dati netko tko ima bolji pregled i više iskustva u istraživanju dotične materije. Uz to, jedan članak sasvim sigurno ne bi bio dovoljan da obuhvati sve filozofske discipline, razdoblja i žanrove koji su bili tema istraživanja u zadnjih stoljeće i pol. Stoga ću se u ovom članku ograničiti samo na istraživanje političke filozofije unutar korpusa hrvatske filozofske baštine. Pokušat ću dati odgovor na pitanje o stanju istraživanja na tom području, s glavnim naglaskom na istraživanja koja su svjetlo dana vidjela na stranicama časopisa *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*.

Za razliku od nekih drugih filozofskih disciplina² i povijesnih razdoblja,³ za sada još uvijek ne postoji sustavan pregled tradicije političke filozofije i povijesti političkog mišljenja u Hrvatskoj. Djelomičan uvid u teme i autore koji su se bavili političkom filozofijom na hrvatskom prostoru može se naći u djelima koja daju pregled pojedinih razdoblja u povijesti hrvatske filozofije.⁴ Ipak, većina istraživanja na ovom području objavljena je u obliku pojedinačnih studija o određenim autorima koji su se bavili temama s područja političke filozofije. S obzirom na ulogu *Priloga za istraživanje hrvatske filozofske baštine* kao središnjeg mjesta za publiciranje istraživanja povijesti hrvatske filozofije, razložno je pretpostaviti da je veliki broj tih studija objavljen upravo u ovom

¹ Pitanje stanja istraženosti hrvatske filozofske baštine i ranije su postavljana, najčešće upravo povodom obljetnica časopisa *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* (usp. Franjo Zenko, »Stanje teorije historiografije nacionalne filozofije«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 20/1–2(39–40) (1994), pp. 325–329 i Erna Banić-Pajnić, »Istraživanje hrvatske filozofije – (samo)kritički osvrt«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 31/1–2(61–62) (2005), pp. 29–42).

² Usp. Zlatko Posavac, *Hrvatska estetika* (Zagreb: Naklada Jurčić, 2019).

³ Usp. Mihaela Girardi Karšulin, *Hrvatski renesansni aristotelizam* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1993).

⁴ Usp. npr. Ivica Martinović, *Žanrovi hrvatske filozofske baštine od 15. do 18. stoljeća* (Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2011) i Anđelko Milardović, Tihomir Cipek, Marinko Šišak, *Hrvatska politološka tradicija* (Zagreb: Alineja, 1995).

časopisu. Namjera je ovoga rada utvrditi opseg tih istraživanja te ujedno istražiti njihov utjecaj u recepciji hrvatske političke filozofije kao i mogućnost da posluže kao temelj za sustavni pregled područja hrvatske političke filozofije.

U svrhu ovog istraživanja, odabrani su članci iz časopisa *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* koji, na temelju naslova, sažetka i ključnih riječi,⁵ razmatraju tematiku koja se uobičajeno smatra dijelom ili je relevantna za područja političke filozofije. Proces odabira uključivao je detaljnu analizu svakog pojedinog članka kako bi se utvrdilo u kojoj mjeri obrađuje relevantne teme kao što su koncepti vlasti, države, suvereniteta, slobode, pravednosti, političkih ideologija, odnosa između etike i politike, ali i šira intelektualna gibanja koja su usmjerila razmišljanja o tim političkim temama. S obzirom na ove kriterije u analizu je uključen ukupno 41 znanstveni rad objavljen od prvog broja časopisa pokrenutog 1975. godine do zadnjeg objavljenog sveska 50, broja 1 iz 2024. godine, što znači da su se članci ove tematike u časopisu pojavljivali niti jedanput godišnje.

Radi preglednosti daljnja razmatranja o povijesti hrvatske političke filozofije podijeljena su u dvije cjeline. U prvom dijelu razmotrit ćemo tekstove koji tematiziraju stariju hrvatsku političku filozofiju. To je razdoblje koje, za potrebe ovoga članka, obuhvaća autore koji su živjeli i stvarali od druge polovine 15. do kraja 18. stoljeća. U korpus novije hrvatske političke filozofije uvršteni su autori iz razdoblja koje se proteže od početka 19. stoljeća do kraja 20. stoljeća.

2. Starija hrvatska politička filozofija

2.1. Početci hrvatske političke filozofije

Radovi nastali od druge polovine 15. stoljeća do kraja 18. stoljeća u kojima se raspravljaju teme s područja političke filozofije nastajali su u složenim političkim i društvenim okolnostima. S jedne strane to je doba koje je obilježeno ratovima i stalnom opasnošću od prodiranja Osmanske imperije dublje u Srednju Europu, pri čemu su im se hrvatske zemlje nalazile na putu. S druge strane, to je doba duhovnih i intelektualnih previranja, ponovnog otkrivanja antičkih ideala i autora čija djela mijenjaju dotada ustaljene obrasce mišljenja što uz nova znanstvena otkrića usmjeravaju na put novovjekovnog promišljanja svijeta. Ova intelektualna i politička zbivanja nalaze na odjek i u djelima hrvatskih autora.

Vjerojatno nije slučajno da je prvi tekst u časopisu kojemu je tema politička filozofija tekst Stjepana Krasića o Ivanu Polikarpu Severitanu (1472. –1526.),

⁵ Pretraživanje po ključnim riječima moguće je od sv. 33 iz 2007. godine, od kada časopis navodi ključne riječi uz svaki objavljeni znanstveni članak.

autoru djela *Monoregia* koje se smatra prvim hrvatskim objavljenim ogledom o političkoj filozofiji.⁶ U opsežnoj studiji dan je detaljan opis života i djelovanja autora rođenog u Šibeniku, s iscrpnim prikazom njegovih tiskom objavljenih i u rukopisima sačuvanih djela. Krasić Polikarpovu političku filozofiju smješta u kontekst rasprava s kraja srednjeg i nastupajućeg novog vijeka. To je vrijeme nastanka nacionalnih država u Europi, pri čemu su glavne teme političkih rasprava pitanja odnosa prema nadnacionalnoj instituciji crkve i međusobnog odnosa novonastalih država, kao i pitanja najboljeg oblika vlasti te izvora vlasti. Upravo ova zadnja dva pitanja o obliku i izvoru vlasti dominiraju intelektualnom scenom u kojoj se kreće Polikarp. Njegovo djelo *Monoregia*, objavljeno 1522. godine, prema Krasiću »skup [je] praktičnih savjeta vladaru o tomu kakav bi najprije trebao biti on sam, kako bi trebao urediti i voditi svoju državu u miru i u ratu te što bi sve jedan prosječan građanin trebao znati u miru i u ratu.«⁷ Djelo je napisano u aristotelovsko-tomističkoj tradiciji koja na državu gleda kao na cjelinu u kojoj pojedinci, kao njeni sastavni dijelovi, obavljaju određene uloge u svrhu funkcioniranja cjeline. Prema Polikarpu, da bi državna cjelina funkcionirala potrebna je istinska kršćanska vjera i usvajanje kršćanskih vrlina, kako od strane vladara tako i od njegovih podanika. Tu je vidljivo da Polikarp nastavlja tradiciju starije političke filozofije za razliku od svog suvremenika Machiavellija koji u svom djelu *Vladar*⁸ vrlinu za uspješno političko djelovanje po prvi put odvaja od moralne vrline. Bez obzira što Polikarpovo djelo nije ostavilo značajnijeg traga u povijesti europske političke misli, u njemu se mogu naći važni uvidi o naravi i granicama svjetovne vlasti. Krasić pritom prije svega ističe Polikarpov stav da vlast poduprta samo silom bez potpore naroda ne jamči njenu sigurnost, kao i njegovo protivljenje apsolutističkoj vlasti. Krasićeva studija do danas predstavlja najznačajniji rad o Polikarpovoj filozofskoj i političkoj misli. Ona je ujedno pretiskana kao uvodna studija u prijevod Polikarpova djela na hrvatski.⁹

2.2. Petrićev Sretan grad

Za razliku od Polikarpa kojemu je posvećen samo jedan članak, Frane Petrić (1529. – 1597.) autor je čija je politička filozofija privukla najviše pozornosti

⁶ Stjepan Krasić, »Šibenski humanist Ivan Polikarp Severitan i njegova politička misao«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 3/1–2(5–6) (1977), pp. 7–78.

⁷ *Ibid.*, pp. 59–60.

⁸ Nichollo Machiavelli, *Vladar u Izabrano djelo*, izabrao i priredio Damir Grubiša (Zagreb: Globus 1985).

⁹ Ivan Polikarp Severitan, *Monoregija*, uvodna studija Stjepan Krasić, prijevod Boris Nikšić (Zagreb: Golden marketing – Narodne novine, 1998).

autora u časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. Dvije godine nakon Krasićeva članka o Polikarpu u svesku br. 5 časopisa objavljeni su prilozi sa simpozija na Cresu posvećenom 450. godišnjici rođenja Frane Petrića. Dva su priloga izravno posvećena političkoj filozofiji Frane Petrića kako je izložena u njegovom ranom djelu *Sretan grad* objavljenom na talijanskom jeziku 1953. godine u Padovi.¹⁰ U prvom od njih Karl-Heinz Gerschmann argumentira kako Petrićevo djelo nije utopija kakvu poznajemo iz djelâ Thomasa Morusa i Tommasa Campanelle.¹¹ Kako Gerschmann pokazuje, Petrićevo djelo kroz povijest nije imalo pisane recepcije sve do kraja 18. stoljeća, dok su se kasnije kritičari na njega osvrtni s vrlo negativnim ocjenama. Petrićeve upute o idealnom položaju grada, hrani, vodi, onima koji gradom vladaju i onima koji im služe, obrtu i poljoprivredi i drugim pretpostavkama za organiziranje sretna grada kritičari ocjenjuju kao »čisti materijalizam uslijed odsutnosti svakog višeg svjetonazora«. ¹² Gerschmann smatra da ovakve ocjene previđaju bitne elemente Petrićeva djela iz kojih je vidljivo da slijedi Aristotelova shvaćanja o društvenom uređenju, pri čemu se u njegovoj izgradnji sretnog grada miješaju i elementi (neo)platonizma i kršćanstva. Ono po čemu se Petrićev *Sretan grad* razlikuje od klasičnih utopija jest to što u njemu nedostaje »moment vlastitog iskustva, kritika podnošenih prilika i na tome zasnovani prijedlog boljega.«¹³

Da se u slučaju Petrićeva *Sretnog grada* ne može govoriti o kreiranju utopije tvrdi se i u tekstu Lina Veljaka.¹⁴ Autor s Gerschmannom dijeli okvir rasprave – Petrić u odnosu na Morusa i Campanellu – kao i smjer kritike Petrićeva modela idealnog grada – odsustvo kritike faktičkog stanja. Dok Gerschmann u svom tekstu ne navodi kakvu kritiku faktičnog stanja određeni politički model treba iznijeti kako bi ga se moglo smatrati utopijskim, za Veljaka je »odlučujući moment utopijskog nacrtu zajednice *ukidanje privatnog vlasništva*«. ¹⁵ Za razliku od Morusa i Campanelle koji u privatnom vlasništvu vide izvor svih društvenih zala i nesreća te kao preteče znanstvenog socijalizma zamišljaju zajednicu u kojoj nema novca i tržišnog gospodarstva, Petrić u duhu Aristo-

¹⁰ Frane Petrić, *Sretan grad*, s talijanskog preveo i popratnu studiju napisao Vladimir Premec, uvodnu napomenu napisao Vladimir Filipović (Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu – Sveučilišna naklada Liber, 1975).

¹¹ Karl-Heinz Gerschmann, »Frane Petrić, La Città Felice – jedna utopija između Thomasa Morusa i Campanelle«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 5/1–2(9–10) (1979), pp. 43–56.

¹² Ibid., p. 48.

¹³ Ibid., p. 52.

¹⁴ Lino Veljak, »Petrić i počeci utopijskog socijalizma«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 5/1–2(9–10) (1979), pp. 57–66.

¹⁵ Ibid., p. 59, kurziv u originalu.

telove filozofije privatnom vlasništvu pripisuje pozitivnu ulogu u organizaciji i upravljanju društvenom zajednicom. Zadržavanjem privatnog vlasništva u sretnom gradu, zadržava se i podjela poslova, što vodi do staleškog raslojavanja i društva u kojemu je sreća rezervirana samo za pripadnike vladajućeg staleža. Prema Veljaku, Petriću »nedostaje utopijski element« čime se »dovodi u pitanje mogućnost da se taj spis označi kao izraz misaonog nastojanja oko zajednice« jer Petrićeva intencija postizanje sreće kao najvišeg dobra skupnog življenja »povijesno ne može biti proizvedena.«¹⁶ Veljakov je zaključak da, iako Petrićev *Sretan grad* djeluje filozofski irelevantno, etičko-političke ideje zadržavaju suvremenu važnost, predstavljajući koncept koji pomoću metafizičkih okvira nastoji očuvati stabilnost postojećih društvenih struktura.

Iako nije posvećen isključivo političkoj filozofiji Frane Petrića, tekst Cesarea Vasolija u istom svesku časopisa nudi perspektivu *Sretnog grada* koja je izmakla Gerschmannu i Veljaku.¹⁷ Vasoli u Petrićevom razmatranju sreće građana i njegovoj postavci da samo ratnici, upravljači i svećenici imaju pristup u »blaženi grad« prepoznaje odraz hermetičke tradicije po kojoj »skrovitost istini« pristup ima samo nekolicina izabranih.¹⁸ Na tragu Vasolijeva uvida o hermetičkim korijenima Petrićeve koncepcije grada, iako ga u svom tekstu ne spominje, Elisabeth von Erdmann skreće pozornost da se ta koncepcija vodi istom paradigmom kao i njegova poetika.¹⁹ Kao i raniji autori, von Erdmann Petrićevu djelu odriče društvenoutopijski element te ga smatra pedagoško-etičkim spisom kojemu je cilj ljudima pokazati kako doći do sreće pri čemu se božanski poredak svijeta odražava u njegovoj slici hijerarhijskog uređenja grada. Posebnost Petrićeve koncepcije društvenog uređenja leži u njegovoj vezi s poetikom, pri čemu koristi isti neoplatonički koncept te i grad i poezija postaju medij kroz koji se božansko može manifestirati. Petrić vidi grad kao prostor gdje se materijalni svijet može transformirati prema božanskom poretku, a ta transformacija odvija se uz pridržavanje određenih pravila i principa. Sličan proces opisuje i u svojoj poetici, gdje ispravnim razumijevanjem slike i primjenom pravila omogućuje susret božanskog i ljudskog. Time grad postaje paradigma za poetiku, a poetika za grad, stvarajući zajednički okvir za ostvarenje božanskog u materijalnom svijetu. Petrić svojim djelom *Sretan grad*, prema

¹⁶ Ibid., p. 62.

¹⁷ Cesare Vasoli, »Frane Petrić i hermetička tradicija«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 5/1–2(9–10) (1979), pp. 117–138.

¹⁸ Ibid., p. 124.

¹⁹ Elisabeth von Erdmann, »Stadt und Poetik bei Frane Petrić: dasselbe Paradigma?«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 39/1(77) (2013), pp. 11–25.

von Erdmann, otvara put za kasniji razvoj avangardnih teorija koje umjetnost vide kao sredstvo za radikalnu promjenu svijeta u kojemu živimo.

Ljerka Schiffler u svojem tekstu »Filozofija grada«²⁰ razmatra Petrićevu političku filozofiju izloženu u *Sretnom gradu*, pri čemu se u razumijevanju Petrićeve političke misli poziva i na njegove druge radove, prije svega na *Deset dijaloga o povijesti*.²¹ Ovaj tekst zanimljiv je jer se u njemu po prvi puta daje širi pregled političke filozofije kod hrvatskih autora u doba humanizma i renesanse. U prvom dijelu teksta posvećenom Petriću, Schiffler tvrdi da on u *Sretnom gradu* »razvija svoju koncepciju realnog društveno-historijskog, možemo reći urbanističkog ideala« u kojemu je organizacija grada antropomorfna, tj. ona počiva na potrebama čovjeka da dosegne sretan život.²² Ova Petrićeva rana promišljanja o najboljem društvenom uređenju kao zajednice sretnih ljudi predstavljaju, prema Schiffler, zametak njegovih kasnijih stavova koje je razradio u svojim povijesnim djelima. U njima Petrić daje sveukupan prikaz kulturne povijesti pa tako i povijest društvenih struktura i institucija. Cilj je povijesti upoznavanje s različitim modelima društvene organizacije i upravljanja kako bi se iz tih spoznaja moglo doći do znanja potrebnog za uspostavljanje sretnog i trajnog grada. Za razliku od ranijih ocjena Petrićeve političke misli prema kojima joj nedostaje kritički odmak prema stvarnosti, Schiffler naglašava kako »Petrićev osjećaj za činjenice koji uvažava svjetsku procesualnost protivi se sanjarenju ranijih utopijskih slika i predstava.«²³ U svojoj potrazi za objektivnom povijesnom spoznajom koja može poslužiti stvarnim ljudskim potrebama Petrić se pokazuje kao originalan mislitelj i navjestitelj kasnijih ideja u humanističkoj historiografiji.

2.3. Gučetićeva politička filozofija

U drugom dijelu ranije navedenog rada Schiffler daje, kako kaže, »sinopsis« onoga što bismo, rigidno se držeći filozofskih definicija, mogli nazvati hrvatskom političkom filozofijom onoga vremena. Naime, slika razmišljanja hrvatskih autora o političkim temama, zajednice, grada i države, ne bi bila potpuna ako bismo pogled ograničili na filozofske traktate posvećene političkoj filozofiji. Misli važne za dobivanje potpune slike mogu se naći i u književnim

²⁰ Ljerka Schiffler, »Filozofija grada«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 11/1–2(21–22) (1985), p. 3–27.

²¹ Frane Petrić, *Deset dijaloga o povijesti* (Pula – Rijeka: Čakavski sabor – Liburnija, 1980).

²² *Ibid.*, pp. 4–5.

²³ *Ibid.*, p. 10.

djelima, pismima i poslanicama kojima obiluje hrvatska povijest. U brizi za zajednicu Schiffler vidi jedan kontinuitet koji se proteže kroz ne samo filozofsku već širu hrvatsku kulturnu povijest, a čemu svjedoče i djela filozofa Petrića, Gučetića, Dominisa, ali i književnika Držića, Nalješkovića, Gundulića i brojnih drugih.²⁴ Ipak, težnja za dobrobiti obitelji, grada i države najdetaljnije je razrađena u djelima Nikole Vitova Gučetića (1549. – 1610.) kojima Schiffler posvećuje najveću pozornost. Gučetić u svom djelu *Upravljanje obitelji*, objavljenom 1589. godine,²⁵ vidi obitelj kao temeljnu jedinicu društva, »državu u malom«, i vjeruje da načela koja vrijede za obitelj trebaju vrijediti i za šire društvene zajednice i državu. On naglašava važnost cjelovitog obrazovanja i odgoja svakog pojedinca, što uključuje ne samo intelektualni razvoj, već i etički i estetski odgoj, kako bi ljudi bili sposobni upravljati državom ako to bude potrebno. U svojoj analizi ekonomskih odnosa, Gučetić kritizira prekomjerno nakupljanje bogatstva, smatrajući da novac treba služiti radu, a ne biti krajnji cilj. Naglašava važnost poljoprivrede, pravilnog upravljanja resursima i razumijevanja zakonitosti tržišta, kao i ulogu zakonodavstva u obuzdavanju samovolje pojedinaca. Prema njemu, prava vrijednost društva leži u radu i proizvodima, a stabilnost zajednice temelji se na međusobnoj suradnji njezinih članova. Schiffler zaključuje da je Gučetićeve filozofije oblikovana kroz spoj klasičnih ideja i renesansnog humanizma. Njegova vizija društvenog jedinstva, u kojoj se isprepliću znanost, filozofija, umjetnost i religija, već je bila prisutna u kulturno obrazovanoj eliti Dubrovnika, koja je pridonosila razvoju slobodne i prosperitetne zajednice.²⁶

Dok je *Upravljanje obitelji* djelo koje se prvenstveno bavi ekonomskom stranom društvenog uređenja, te ujedno sadrži dijelove koji su relevantni za filozofiju odgoja, njegovo drugo djelo pod naslovom *O ustroju država* predstavlja autorov glavni pokušaj da pruži viziju kako dobro uređena država treba izgledati.²⁷ Kao i njegovo ranije djelo i *O ustroju država* primjer je renesansnog aristotelizma te teme i razrada sadržaja blisko slijede Aristotelovu *Politiku*. Gučetićeve političke filozofije ipak nije samo kopiranje Aristotela te Schiffler ukazuje na primjere gdje se on odmiče pa i suprotstavlja Aristotelovim teza-

²⁴ Ibid., pp. 12–13.

²⁵ Nikola Vitov Gučetić, *Upravljanje obitelji*, prevela s talijanskoga Maja Zaninović, priredio Marinko Šišak (Zagreb: Hrvatski studiji, 1998).

²⁶ Schiffler, »Filozofija grada«, p. 13.

²⁷ Nikola Vitov Gučetić, *O ustroju država*, prevele Snježana Husić i Natka Badurina, priredio i napisao uvodnu studiju Marinko Šišak (Zagreb: Golden marketing – Narodne novine, 2000). Šišak smatra da se upravo ovo djelo može smatrati Gučetićevim »najvećim i najvažnijim djelom«, usp. Marinko Šišak, »Nikola Gučetić i njegova teorija države«, u: Nikola Gučetić, *O ustroju država*, p. 30.

ma.²⁸ To se vidi prije svega u Gučetićevo korištenju primjera iz povijesnih ali i njemu suvremenih državnih uređenja, pri čemu naravno važno mjesto ima primjer dubrovačkog državnog uređenja. Djelo je napisano u obliku osam dijaloga između Gučetića i Dinka Ranjine pri čemu se svaki dan odvija jedan dijalog. Prvi dan posvećen je prirodi čovjeka, podrijetlu gradova i ulozi obitelji u društvu. Drugi dan usmjerava se na zakone i njihov značaj za pravednost u državi. Treći dan analizira različite političke sustave i njihovu stabilnost, dok četvrti dan propituje tko treba vladati i pod kojim uvjetima. Peti dan obrađuje prednosti republike kao političkog uređenja, a šesti dan bavi se ekonomskim pitanjima, posebice trgovinom i važnosti ravnoteže u bogatstvu. Sedmi dan posvećen je moralnim vrijednostima i obrazovanju građana, dok se osmog dana zaključuju rasprave o idealnoj državi i ključnim elementima koji pridonose njezinoj stabilnosti i napretku. Gučetić se, prema Schiffler, u ovom djelu pokazuje kao vrstan i učen poznavatelj filozofije od antike pa do renesanse, pri čemu se njegov najoriginalniji doprinos ogleda u povezivanju političke teorije s praktičnim spoznajama do kojih je došao u vlastitom političkom i javnom djelovanju te u usporedbama s drugim političkim uređenjima.²⁹

Istraživanju Gučetićevo doprinosa političkoj filozofiji posvećena su i dva teksta Marinka Šiška. U prvom od njih Šišak ocrtava političku filozofiju Nikole Vitova Gučetića kao kombinaciju aristotelizma i skolastičke tradicije s utjecajima Tome Akvinskog i suvremenih političkih mislitelja.³⁰ Gučetić nastoji reafirmirati osnovne postavke antičkog polisa i njihovu važnost za političku zajednicu, naglašavajući potrebu za umjerenošću, zakonitošću i moralnim vrijednostima u vladanju. Njegov cilj je bio uspostaviti poveznicu između antičkih i kršćanskih političkih ideja, integrirajući Aristotelovu praktičnu filozofiju s kršćanskim načelima o prirodnom redu i moralnom vodstvu. Međutim, Šišak primjećuje da su Gučetićevo stajališta vrlo eklektična i često završavaju u proturječnim stavovima zbog pokušaja integriranja različitih utjecaja. Unatoč tim nedosljednostima, njegova djela ostaju vrijedna zbog pragmatičnog pristupa politici i ekonomskoj misli, koja su oblikovana povijesnim iskustvima i suvremenim političkim teorijama. Šišak smatra da Gučetićevo politička filozofija, iako duboko ukorijenjena u službenim crkvenim i aristotelovskim okvirima, prikazuje realizam i smisao za praktična rješenja, čineći njegova djela relevantnima za daljnja istraživanja u političkoj misli. Gučetićevoj filozofiji Šišak se vraća i u svom drugom tekstu u kojemu razmatra ulogu zakona u Gučetićevoj

²⁸ Schiffler, »Filozofija grada«, p. 17.

²⁹ Ibid., p. 21.

³⁰ Marinko Šišak, »Raskoraci i dosezi Gučetićeve političke filozofije«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 18/1–2(35–36) (1992), pp. 93–100.

političkoj filozofiji, odnosno kako se zakoni shvaćaju i primjenjuju unutar političke zajednice.³¹ Šišak analizira kako Gučetić zakone stavlja kao osnovu političkog poretka te istražuje Gučetićeve pokušaje da kroz zakone ujedini etiku i politiku u jedinstvenu praktičnu filozofiju. Zaključci autora ukazuju na to da Gučetić nije uspio obnoviti antičko jedinstvo politike i etike u grčkom smislu, već je tu sintezu prilagodio kršćanskom razumijevanju etičkog djelovanja, čime je, zapravo, anticipirao moderni koncept politike. Prema Šišku, Gučetić zakone postavlja kao »pravilo i mjeru« društvenog uređenja, istovremeno priznajući da zakon, premda ključan, ostaje relativan jer je podložan zloupotrebi, promjenama i prilagodbi ovisno o kontekstu.

2.4. Ostali autori

Iako se u starijoj političkoj filozofiji svojim djelima i utjecajem ističu Polikarp, Petrić i Gučetić³² svakako valja imati u vidu i druge autore koji su ostvarili značajne doprinose u ovom i srodnim područjima. Jedan od njih je svakako i Benedikt Kotruljević (1416. – 1469.), čije se čije djelo *O trgovini i savršenom trgovcu* smatra revolucionarnim na području ekonomije, točnije knjigovodstva.³³ Da je ono važno i sa stajališta filozofije, posebno etike i političke filozofije, ističe Ljerka Schiffler u svom tekstu u časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofije baštine*.³⁴ U svom djelu Kotruljević razmatra ideal trgovca, kojeg prikazuje ne samo kao stručnjaka u trgovačkom umijeću nego i kao osobu koja posjeduje vrline poput pravednosti, mudrosti i moralne uzvišenosti. Trgovac, prema Kotruljeviću, treba imati enciklopedijsko obrazovanje, poznavati filozofiju, pravo i teologiju, te posjedovati razumijevanje svijeta kako bi doprinosio zajednici u duhu etičkih i humanističkih vrijednosti. Djelo je važno za političku filozofiju jer reflektira renesansni humanizam koji promiče ideju »savršene zajednice« u kojoj se pojedinac razvija kroz doprinos društvu, balansirajući privatne interese s općim dobrom. Kotruljevićeva slika idealnog trgovca isprepliće se s njegovim shvaćanjem odgovornosti građana u

³¹ Marinko Šišak, »Pojam zakona u političkoj filozofiji Nikole Gučetića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 20/1–2(39–40) (1994), pp. 61–72.

³² Ovu trojicu autora Marinko Šišak navodi kao začetnike hrvatske političke znanosti, usp. Marinko Šišak, »Polikarp, Petrić i Gučetić i pitanje početka hrvatske političke znanosti«, *Politička misao* 31 (1994), pp. 153–168.

³³ Beno Kotruljević, *O trgovini i savršenom trgovcu*, pripremili i obradili Rikard Radičević i Žarko Muljačić (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1985).

³⁴ Ljerka Schiffler, »Etičko-humanistička misao Benedikta Kotruljevića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 22/1–2(43–44) (1996), pp. 117–142

društvu, što čini njegov rad relevantnim za razumijevanje društvenih odnosa i ekonomske etike u humanističkoj tradiciji.

Drugi važan autor jest Marko Antun de Dominis (1560. – 1624.) koji u svom djelu *De republica ecclesiastica* razmatra i zagovara razdvajanje crkvene i svjetovne vlasti, što predstavlja korak prema sekularizaciji državnog ustrojstva. Dominis je naglašavao da crkva ne smije imati jurisdikciju nad svjetovnim poslovima i vladarima te da bi njezina vlast trebala biti ograničena na duhovno vodstvo, a ne političko uplitanje. Njegova koncepcija autonomije svjetovne vlasti i odvajanja crkvene vlasti temeljena je na kršćanskoj praksi i teologiji, gdje se uloga crkve svodi na skrb za duhovnu dobrobit, čime otvara put kasnijim teorijama o sekulariziranoj državi. Ovi Dominisovi stavovi odražavaju htijenje da se ponudi rješenje sukoba koji su razdirali europski kontinent u vremena u kojemu živi. U tom kontekstu posebno je zanimljiv članak Vesne Tadjine o mogućem utjecaju Dominisovih stavova na Thomasa Hobbesa, čiji *Levijatan* predstavlja jedno od temeljnih djela novovjekovne političke filozofije.³⁵ Obojica autora kretali su se u istim intelektualnim krugovima engleskoga dvora i nije nemoguće da su se i međusobno poznavali. Uz to Dominisova *De republica ecclesiastica* Hobbesu je bila dostupna u knjižnici u kojoj je radio. Bez obzira da li su Dominisove ideje uistinu došle do Hobbesa, autorica ukazuje na neospornu sličnost njihovih pogleda na prirodu crkvene i svjetovne vlasti te potrebe za njihovim razdvajanjem kako bi se izbjegli sukobi i očuvala stabilnost države.

Kronološki posljednji značajni autor čija je politička misao tema istraživanja članka u časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* jest Juraj Križanić (1617. ili 1618. – 1683.). Ivan Golub, najpoznatiji istraživač Križanićeve djela, u svom članku daje pregled cjeline Križanićeve filozofije, kojoj su važan dio i njegova politička promišljanja iznesena u njegovu glavnom djelu *Politika*.³⁶ Križanićeve je politička misao usko povezana s njegovom teologijom, te ju neki komentatori označavaju kao »političku teologiju« ili »teološku politiku«. ³⁷ Za njega sve svjetovne stvari svoj smisao stječu samo u svjetlu Boga, pa je stoga bogoštovlje preduvjet i bogatstva i moći i mudrosti

³⁵ Vesna Tadjina, »Mogućnost utjecaja Marka Antuna de Dominisa na Thomasa Hobbesa«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 38/1(75) (2012), pp. 85–92.

³⁶ Ivan Golub, »Juraj Križanić – tražitelj mudrosti«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 20/1–2(39–40) (1994), pp. 201–210.

³⁷ Usp. Ante Pažanin, »Uvod u Križanićevu *Politiku*«, u: Juraj Križanić, *Politika*, preveli Mate Malinar i Radomir Venturin, uvodna studija Ante Pažanin (Zagreb: Narodne novine – Golden marketing, 1997), p. 24 i Ivan Golub, »Križanićevo teološko poimanje zbivanja«, u: Radovan Pavić (ur.), *Život i djelo Jurja Križanića* (Zagreb: Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu – Liber, 1974), pp. 105–106.

svjetovnih vladara. Znatan dio *Politike* posvećen je različitim oblicima proizvodnje i trgovine kao načina stjecanja bogatstva koje je ujedno i preduvjet za moć vladara. I upravo se u Križanićevom pozivanju na važnost sile, odnosno moći u političkoj areni ogleda duh novovjekovne političke filozofije što ga odvaja od ranijih hrvatskih političkih filozofa. Pa ipak, u njegovu djelu se ne spominju ni Machiavelli ni Hobbes, jer je, kako kaže Golub, njegova filozofija ipak prije svega »aristotelovska filozofija u tomističkoj recepciji, platonistička inspiracija u augustinovskoj tradiciji, ruska mudrost upisana više u rusku dušu nego u rusku knjigu, biblijska poruka u patrističkom tumačenju.«³⁸ Prema Golubu, središte Križanićeve političke filozofije leži u konceptu političke mudrosti, koju definira kroz maksime »Znaj samoga sebe« i »Ne vjeruj tuđincima« te se stoga na njegovo opsežno djelo *Politika* može gledati kao na »primjereno i založeno tumačenje ovih dvaju temelja političke mudrosti.«³⁹

3. Novija hrvatska politička filozofija

Već smo u Križanićevim pogledima na političko djelovanje osjetili dašak novovjekovne političke misli i uloge moći u okolnostima realpolitike. S njegovom smrću 1683., tijekom turske opsade Beča – ključnog događaja za povijest naših prostora koji se tumači kao početak opadanja moći Osmanskog carstva – hrvatska politička misao na dugo vremena ostaje bez značajnog političkog glasa kakve smo susretali u doba renesanse i (protu)reformacije.⁴⁰ A vrijeme je to burnih društvenih i političkih promjena koje kulminiraju Francuskom građanskom revolucijom 1789. godine. Odjeci tektonskih promjena koji su stubokom promijenili političku sliku Europe odzvanjali su i u političkom i intelektualnom životu ondašnjih hrvatskih zemalja. Ideje slobode i ljudskih prava, državnog suvereniteta, sekularne države te važnosti obrazovanja i cjelokupne političke i društvene reforme ostavili su traga i u hrvatskoj političkoj misli kraja 18. i početka 19. stoljeća, posebno među sudionicima hrvatskog narodnog preporoda. No te su ideje svoju pravu filozofsku puninu dobile tek u osebujnoj pojavi Ante Starčevića (1823. – 1896.) čija politička i pravna filozofija hrvatskog nacionalnog i državnog suvereniteta predstavlja središnju točku hrvatske političke misli do duboko u 20. stoljeće. Važnost Starčevićeva djela ogleda se i u velikoj zastupljenosti tema iz njegove političke i pravne filozofije na stranicama *Pri-*

³⁸ Golub, »Juraj Križanić – tražitelj mudrosti«, p. 202.

³⁹ Ibid., p. 204.

⁴⁰ Spomenimo ovdje ipak autore kao što su Juraj Mulih (1694. – 1754.), Sebastijan Slade Dolci (1699. – 1777.) i Adalbert Adam Barić (1742. – 1813.) koji u 18. stoljeću pišu o temama s područja političke filozofije.

loga za istraživanje hrvatske filozofske baštine. U prvom dijelu ovog odjeljka razmotrit ćemo stoga recepciju misli ovog stožernog autora hrvatske političke misli. Uz njega izložit ćemo i nekoliko članaka koji razmatraju druge relevantne mislitelje i intelektualne pokrete s područja političke filozofije koji su djelovali na hrvatskim prostorima tijekom 19. stoljeća. Drugi dio ovog odjeljka posvetit ćemo člancima koji se bave hrvatskom političkom filozofijom 20. stoljeća.

3.1. Ante Starčević i hrvatska politička filozofija 19. stoljeća

Jak utjecaj ideja prosvjetiteljstva i francuske revolucije osjetio se u Dalmaciji koja je u sklopu Ilirskih pokrajina bila sastavni dio Francuskog carstva u kratkom periodu početkom 19. stoljeća. Ivan Pederin u svom članku pokazuje da su neke od tih ideja u Dalmaciji širili i znatno prije francuske okupacije domaći zagovornici fiziokratskog pokreta.⁴¹ Iako u skladu s osnovnim postavkama pokreta koji je nastao u Francuskoj u 18. stoljeću pišu rasprave posvećene prije svega ekonomskim pitanjima, posebno vezanima uz napredak poljodjelstva, iz djela dalmatinskih fiziokrata dadu se iščitati i dublje filozofske postavke na kojima je pokret počivao. Prije svega to je vjera u ljudski napredak, prirodna prava, *laissez faire* ekonomiju te protivljenje apsolutističkoj vlasti, što su neke od temeljnih liberalnih ideja izraslih iz prosvjetiteljskih korijena. Vodeća ličnost pokreta bio je novigradski i kasnije hvarski biskup Ivan Dominik Stratiko.⁴² Iako iz pragmatičnih razloga osuđuje Francusku građansku revoluciju, u svojim se djelima na tragu Johna Locka i Jean-Jacquesa Rousseaua snažno zalaže za slobodu mišljenja, vjeru koja je podvrgnuta razumskoj prosudbi te slobodu i jednakost u skladu sa zakonima. Pederin ukazuje da se ostali autori ovoga pokreta prije svega zalažu za odgoj i obrazovanje naroda pri čemu naglasak u svojim djelima stavljaju između ostalog i na učvršćivanje instituta privatnog vlasništva, slobodne trgovine i promicanje prava pojedinaca naspram neograničenog presezanja vlasti. Te ideje ostavile su traga i u kasnijim političkim shvaćanjima u Dalmaciji, a u sjevernoj Hrvatskoj u svom političkom djelovanju preuzimaju ih Ivan Kukuljević Sakcinski i Franjo Rački.⁴³

Na području sjeverne Hrvatske politički život početka 19. stoljeća obilježen je prije svega zbivanjima vezanim uz hrvatski narodni preporod koji je pokušavao ostvariti integraciju hrvatske nacije koja je tada bila klasno i politički

⁴¹ Ivan Pederin, »Fiziokratski pokret u Dalmaciji«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 10/1–2(19–20) (1984), pp. 167–203.

⁴² Više o Stratiku vidi u: Stjepan Krasić, *Ivan Dominik Stratiko. Život i djelo* (Split: Splitski književni krug, 1991).

⁴³ Pederin, »Fiziokratski pokret u Dalmaciji«, p. 194.

podijeljena. Pripadnici hrvatskog narodnog preporoda pišu i djeluju u skladu s novim političkim i društvenim idejama no njihova djela prvenstveno imaju praktičnu ulogu koja cilja oživjeti interes za narodni jezik, povijest i jačanje političkog položaja hrvatskog naroda unutar Habsburške Monarhije. Od filozofskih djela s područja praktične filozofije koja su se pojavila u to vrijeme valja svakako istaknuti radove Antuna Ferdinanda Albelyja, iako on sam nije bio pripadnik hrvatskog narodnog preporoda, koji su nastali za vrijeme dok je bio profesor na Kraljevskoj Akademiji znanosti u Zagrebu (1819. – 1827.). U članku Pave Barišića iznesen je pregled Albelyjeva koncepta filozofije prava izložen u njegovom djelu *Philosophiae iuris praecognita*.⁴⁴ Barišić naglašava da je riječ o jednom od prvih naših filozofa koji sustavno razmatraju tematiku filozofije prava pri čemu Albely u svom djelu daje prikaz povijesnog razvoja discipline i njenog mjesta u sklopu praktične filozofije.

Barišić se pokazuje kao naš najsustavniji istraživač hrvatske političke i pravne filozofije u 19. stoljeću, posebno djela najvažnijeg autora na tom području. U nizu tekstova objavljenih u časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* Barišić je obradio različite aspekte filozofske misli Ante Starčevića s posebnim naglaskom na njegovu filozofiju prava i države.⁴⁵ Središnji ogled koji može poslužiti kao pregled Starčevićeve praktične filozofije jest »Filozofija slobode A. Starčevića«.⁴⁶ Barišić ukazuje da Starčeviću filozofiju obilježava spoj prosvjetiteljskih i romantičnih ideala, pri čemu Starčević posebno naglašava slobodu kao temeljnu odrednicu ljudske prirode, što se proteže i na razinu naroda kao kolektivnog subjekta. Temelj političke organizacije za Starčevića jest moral i sloboda koja se može ostvariti samo u neovisnoj nacionalnoj državi, što je u skladu s načelima Francuske revolucije. Vodeći se idealom slobode, Starčević kritizira ropstvo i podložnost sili, koristeći pri tome Rousseauove ideje o prirodnom pravu na slobodu i odbacujući svako pokoravanje koje nije rezultat slobodne volje. Starčević u svojoj satiri izruguje ljude koje naziva »slavoserbima« – osobama nesposobnim za slobodu, prepoznajući u njima suprotnost slobodnim ljudima – pri čemu taj termin treba shvaćati u etičkom a ne u etničkom smislu. Na ovaj način, on se u shvaćanju prirodnog

⁴⁴ Pavo Barišić, »Koncept filozofije prava Antuna Ferdinanda Albelyja«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 15/1–2(29–30) (1989), pp. 161–169.

⁴⁵ Usp. i Pavo Barišić, *Filozofija prava Ante Starčevića* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1996) i Pavo Barišić, *Ante Starčević: Ideali slobode i prava* (Zagreb: Školska knjiga, 2022). Izbor iz Starčevićevih djela može se naći u Ante Starčević, *Izabrani politički spisi* (Zagreb: Golden marketing – Narodne novine, 1999).

⁴⁶ Pavo Barišić, »Filozofija slobode A. Starčevića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 23/1–2(45–46) (1997), pp. 129–146.

prava približava Aristotelovoj ideji da postoje ljudi koji su po prirodi skloni ropstvu. Prema Barišiću, originalnost Starčevićeve misli ogleda se u razvoju nove teorije prava u Hrvatskoj 19. stoljeća, koja bi služila kao temelj uspostavi samostalne i suverene hrvatske države.⁴⁷ Ključna karakteristika te misli je primat prava nad državom, pri čemu Starčević vidi ideju pravednosti kao temelj države. On naglašava da pravo prethodi državi i omogućava pravedno ustrojenu zajednicu. Starčevićeva ideja prava, kao temelja za očuvanje slobode pojedinca i naroda, uključuje i moralnu obvezu otpora nepravdi, što predstavlja originalan doprinos u Starčevićevoj filozofiji prava.

Ne može se dovoljno naglasiti važnost koju moralno djelovanje ima u Starčevićevoj političkoj koncepciji. Taj element njegove filozofije Barišić istražuje u ranijem članku »Etika kao znanost života« u kojemu se uz elemente Starčevićeve etike pokušava napraviti rekonstrukcija njegovih filozofskih uzora.⁴⁸ Starčević se filozofijom nije bavio na strogo »akademski« način: njegova su razmatranja pisana kao književni eseji, govori, politički programi. Barišić iz njegovih ranih filozofskih ogleda iščitava elemente etičkog učenja koje se razradom, stilom i idejama ugleda na filozofska učenja i autore kao što su stoička filozofska škola te Michel de Montaigne i Jean-Jacques Rousseau. U svojim razmatranjima Starčević u skladu s rousseauovskim gledanjem na razvoj civilizacije uočava da u novovjekovlju dolazi do raspada jedinstva etike i politike na kojemu su počivale antičke teorije praktične filozofije, i da na njihovo mjesto u moderno vrijeme dolazi opći kulturni relativizam i nihilizam. Barišić tako tvrdi da je Starčević »nastojao izvesti iz antičkih filozofskih uzora te primjereno svojem vremenu izgraditi novi misaoni model života u političkoj zajednici. Tu se nedvojbeno nadahnjivao stoičkim idealom slobodnoga građanina koji uživa univerzalna prirodna i ljudska prava u svjetskoj građanskoj zajednici te s takvom spoznajom može ravnodušno prihvaćati udarce sudbine.«⁴⁹

Barišić je autor još četiriju članaka u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine* koji se bave Starčevićem i koji daju dublji uvid u razne aspekte njegove političke filozofije i intelektualnog djelovanja, od retoričkih vještina do utjecaja prosvjetiteljskih ideja. Tako članak o Starčevićevoj političkoj retorici ukazuje da je retoriku Starčević smatrao ključnim alatom za oblikovanje društvenih vrijednosti i odgoj političkih subjekata, u skladu s klasičnom tradicijom

⁴⁷ Ibid., p. 143.

⁴⁸ Pavo Barišić, »Etika kao znanost života. Filozofski ogledi Ante Starčevića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 19/1–2(37–38) (1993), pp. 169–191.

⁴⁹ Ibid., p. 190.

koja povezuje retoriku, etiku i politiku.⁵⁰ Barišić ističe važnost koju je Starčević pridavao retorici u kreiranju javnog mnijenja u pitanjima koja su bitna za promicanje društvenih i političkih promjena. Ne nalazeći retoričke figure koje ciljaju dovesti do ganuća publike primjerenim za svoje političko djelovanje, Starčević se prije svega oslanja na uvjerljivost govora koja počiva na karakteru govornika. Ovaj aspekt njegove retorike očituje se kao sredstvo uvjeravanja koje nadilazi samo iznošenje argumenata i uključuje vrijednosti i vrline kao temeljne sastavnice javnog govora. Drugi članak razmatra autorstvo zbirke aforizama *Političke iskricе*, čime se dodatno pojašnjava Starčevićeva ideološka orijentacija i retorička strategija.⁵¹ Istraživanje sugerira da je niz od 24 aforizma zapravo njegov rad, a ne rad Ivana Mažuranića, i naglašava aforistički stil i tematske ideje bliske Starčevićevim stavovima. Time se Starčević potvrđuje kao mislitelj s posebnim naglaskom na kritiku društvenih i političkih nepravdi, često izraženih kroz jednostavne, a oštroomne izreke, koje dodatno podcrtavaju njegovu posvećenost političkim pravima i slobodama. Nastavljajući se tematski na prethodni članak, članak o odnosu između Mažuranića i Starčevića uspoređuje dvojicu suvremenika, naglašavajući sličnosti i razlike u njihovom pristupu politici i pravu.⁵² Dok su obojica bili liberalno orijentirani i zalagali se za prava naroda, njihove su se filozofske pozicije razlikovale – Mažuranić je bio pragmatičniji, dok je Starčević više sklon idealizmu. Iako su se njihovi pogledi na politička pitanja ponekad podudarali, članak naglašava Starčevićevu dosljednost u traženju rješenja za hrvatsko pitanje izvan okvira Monarhije. I konačno, Barišić je autor članka koji istražuje utjecaj Rousseaua na Starčevićevu dramu *Selski prorok*, uspoređujući ovo djelo s Rousseauovim *Le devin du village*.⁵³ Starčević, poput Rousseaua, koristi dramsku formu kako bi prokazao društvene iluzije i moralnu iskvarenost. Njegova predanost oslobađanju društva od licemjerja i manipulacija odražava filozofske temelje njegove političke misli, usmjerene na istinu, slobodu i narodne vrline. Serija Barišićevih članaka u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine* omogućava čitatelju uvid u sve najvažnije aspekte Starčevićeve političke i pravne filozofije, kako u njen sadržaj, tako i u njegove filozofske uzore te književne i stilske tehnike kojima se Starčević služio u izlaganju svojih političkih promišljanja.

⁵⁰ Pavo Barišić, »Starčevićeva politička retorika«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 20/1–2(39–40) (1994), pp. 217–242.

⁵¹ Pavo Barišić, »Tko je autor Političkih iskrica – Ivan Mažuranić, Ante Starčević ili ...?«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 41/2(82) (2015), pp. 401–432.

⁵² Pavo Barišić, »Odnos Ivana Mažuranića i Ante Starčevića – od poredbe osoba do filozofije prava«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 43/2(86) (2017), pp. 437–472.

⁵³ Pavo Barišić, »Istina i raskrivanje opsjena u *Selskom proroku*: Rousseauov utjecaj na Antu Starčevića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 42/2(88) (2018), pp. 333–372.

Starčevićeve ideje o hrvatskom narodnom suverenitetu uvelike su oblikovale razmišljanja o politici autora koji su se pojavili nakon njega. Jedan od tih autora koji na Starčevićevom tragu, ali i vlastitim uvidima razmatra probleme hrvatskog nacionalnog određenja jest i Antun Radić, etnograf i političar, stariji brat vođe Hrvatske seljače stranke Stjepana Radića. Kao pokretač i glavni autor časopisa *Dom*, u člancima koje objavljuje u tom časopisu Radić daje svoj odgovor na pitanje što je nacija, konkretno što čini hrvatsku naciju. Upravo je Radićeva politička filozofija jedna od tema članka Edija Miloša.⁵⁴ Autor interpretira Radićevo shvaćanje nacije kao rezultat specifične povijesne evolucije koja naglašava duboko ukorijenjene osjećaje zajedništva i bratstva među Hrvatima, oblikovane od vremena srednjovjekovnih migracija. Prema Radiću, ti su osjećaji bili ključni za održavanje društvenog sklada i prevladavanje iskušenja koja su Hrvati prolazili kroz povijest. Njegov koncept nacije izdiže se iz povijesne kontinuiranosti, i utemeljen je na ideji kolektivne solidarnosti koja povezuje prošlost i sadašnjost, žive i mrtve članove zajednice, stvarajući jedinstvenu zajednicu koja dijeli istu bol i radost, te ponos na prošle uspjehe. Radić naglašava transformaciju *natio Croatica* u modernu naciju prilagođenu duhu vremena, čime se proces demokratizacije nameće kao ključan, omogućujući naciji da obuhvati sve one koji se s njom žele identificirati, posebno seljaštvo i narod u cjelini. Time se pitanje političke nacije ne temelji na plemstvu ili buržoaziji, nego na seljaštvu koje čuva suštinu kulture kroz svoje običaje, umjetnost i način života. Radić vjeruje da su kultura, jezik, povijesna prava i zajednička prošlost ključni elementi moderne nacije, ali da samo kroz kolektivnu svijest i nacionalnu misao oni mogu oblikovati pravu zajednicu. Prioritet, prema Radiću, leži u preporodu odozdo, gdje seljaštvo ima ključnu ulogu u individualnoj i kolektivnoj obnovi nacije. Radić zastupa istovremenu borbu za političku emancipaciju i socijalni napredak, premda prepoznaje da sve borbe ne nose jednaku važnost. Za razliku od Starčevića, on se oslanja na Habsburšku Monarhiju kao okvir unutar kojeg Hrvati mogu ostvariti političku slobodu, ne zazivajući njezino rušenje, već njezinu obnovu u slobodnom okruženju koje bi omogućilo istovremenu slobodu hrvatskog naroda.

Zaključujući ovaj dio o hrvatskoj političkoj filozofiji u 19. stoljeću valja spomenuti i članak Draženka Tomića koji nudi pregled filozofskih tema i disciplina u časopisu *Katolički list* (1849. –1945.).⁵⁵ Tomić ističe da više od trećine priloga u časopisu razmatra teme s područja praktične filozofije, pri čemu izdvaja

⁵⁴ Edi Miloš, » La ‘pensée nationale’ d’Antun Radić – Le périodique *Dom* (1899–1904) et la ‘croatité’«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 39/1(77) (2013), pp. 263–313.

⁵⁵ Draženko Tomić, »Filozofske teme i discipline u časopisu *Katolički list* (1849–1945)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 46/2(92) (2020), pp. 675–800.

desetak rasprava i članaka o temama s područja političke filozofije. Iz naslova tih priloga vidljivo je da je dominantna tema koja zanima autore *Katoličkog lista* odnos države i crkve.⁵⁶ Puno je veći broj članaka koje Tomić svrstava pod kategoriju socijalne filozofije, a koji su tematski vrlo bliski temama s područja političke filozofije. Tu prije svega mislimo na rasprave o suvremenim političkim i ekonomskim ideologijama koje autori promatraju pod kritičkim svjetlom katoličkog socijalnog nauka.

3.2. *Politička filozofija u Hrvatskoj u 20. stoljeću*

Dok su istraživanja političke filozofije u 19. stoljeću prvenstveno usmjerena na analizu političke i pravne misli Ante Starčevića i njegovih na prosvjetiteljskim idejama utemeljenih shvaćanja hrvatske nacije i nacionalnog samoodređenja, u istraživanjima političke filozofije u Hrvatskoj u 20. stoljeću ne može se naći jedna takva snažna okosnica. Česte promjene državnih režima i društvenih uređenja davali su poticaje za promišljanje raznorodnih političkih ideja i ideologija koje su im bile u temeljima. Stoga ne iznenađuje da i istraživanja koja su objavljena na stranicama *Priloga za istraživanje hrvatske filozofske baštine* odražavaju raznolikost tema i pristupa koji su pratila radikalne promjene političkih i društvenih prilika kroz koje je prolazila Hrvatska u 20. stoljeću. Znatan interes istraživača potaknule su totalitarne političke ideologije i naročito kritike marksizma i njegovih pojavnosti koje dolaze od strane katoličkih intelektualaca, posebno onih nadahnutim filozofijom personalizma. Drugi krug interesa vezan je uz filozofska promišljanja pojedinih filozofa, zastupnika takozvane »građanske« liberalne filozofije: Alberta Bazale, Stjepana Matičevića, Pavla Vuk-Pavlovića i Krune Krstića. Treća tematska cjelina koja se može uočiti tiče se niza rasprava o ideji nacionalne filozofije koja dotiče pitanja bitna iz domene političke filozofije.

U nastojanju da uhvati korak s galopirajućim društvenim promjena katolička crkva krajem 19. i početkom 20. stoljeća intenzivno razvija svoj socijalni nauk. Polazeći od kršćanskih vrijednosti i neoskolastičke filozofije, katolički intelektualci pokušavaju kontrirati političkim filozofijama i ideologijama za koje smatraju da ugrožavaju i rastaću društveno tkivo suvremenog svijeta. Odjek tih intelektualnih sukoba prisutan je i u javnom životu Hrvatske, u *Katoličkom listu* (o čemu je bilo riječi u prethodnom odjeljku) ali i u brojnim drugim katoličkim časopisima. Jedan od tih časopisa bio je i *Hrvatska prosvjeta*

⁵⁶ Ibid., pp. 775–776.

(1914. – 1940.) u kojoj je objavljen veliki broj rasprava usmjerenih na kritiku totalitarnih ideologija o čemu piše Vladimir Lončarević.⁵⁷ Iako se autori koji su objavljivali na stranicama ovog časopisa nisu libili kritizirati postavke liberalne političke filozofije, većina članaka bila je usmjerena na kritiku totalitarnih režima: fašizma, nacionalsocijalizma i komunizma. S obzirom da se Katoličku crkvu u Hrvatskoj često optuživalo za klerikalizam i suradnju s nacizmom, Lončarević u svom tekstu pokazuje da je predmet kritike najčešće bio upravo nacionalsocijalizam. Autori poput Marija Matulića, Emilija Pallue i Konstantina Rimarića Volinskog kritizirali su ideologiju nacionalsocijalizma kao totalitarističku i imperijalističku. Tako Rimarić Volinski, na primjer, ističe sličnosti između nacionalsocijalizma i marksizma, naglašavajući kako oba sustava imaju materijalističku i eksploatacijsku narav te promiču isključivo klasno ili rasno identitetsko poimanje društva. Matulić također povezuje nacionalsocijalizam s revizionističkim težnjama i opasnim političkim ambicijama koje su suprotstavljene duhovnim i moralnim vrijednostima Crkve.

Ivan Kordić i Draženko Tomić u svojim člancima razlažu kritike totalitarizma koje su iznosili Kvirin i Vendelin Vasilj a usmjerene prije svega protiv materijalističkih temelja i totalitarnih tendencija marksizma/komunizma.⁵⁸ Oba Vasilja smatraju da marksistički materijalizam dovodi do redukcije ljudskog bića na ekonomske faktore, zanemarujući moralne i duhovne dimenzije koje smatraju ključnima za dostojanstven ljudski život i uspostavu skladnog društva. U političkom kontekstu, obojica kritiziraju dogmatizam marksističkog i komunističkog sustava koji nameće jednoličan svjetonazor, ograničavajući slobodu misli i individualna prava. Dok Vendelin Vasilj u svom djelu objavljenom 1944. kritizira boljševičku verziju komunizma, Kvirin iz američke emigracije raspravlja s Brankom Bošnjakom, hrvatskim filozofom koji je pripadao praxisovskom krugu. Ova dvojica franjevacu samo su neki od hrvatskih autora koji su u emigraciji kritizirali totalitarističke ideologije. Ivan Čulo u svojoj vrlo opsežnoj studiji daje pregled cijelog niza hrvatskih intelektualaca u emigraciji koju su pisali na temu ljudskih prava.⁵⁹ Među njima su autori poput Hijacinta

⁵⁷ Vladimir Lončarević, »Kritika totalitarizama u časopisu *Hrvatska prosvjeta* (1914–1940)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 40/2(80) (2014), pp. 467–488.

⁵⁸ Ivan Kordić, »*Filozofija komunizma* (1944) Vendelina Vasilja«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 43/2(86) (2017), pp. 473–488 i Draženko Tomić, »Kritika nekih postavki filozofije marksizma u Kvirina Vasilja«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 41/1(87) (2018), pp. 187–202.

⁵⁹ Ivan Čulo, »Ljudska prava u hrvatskoj emigrantskoj misli (1945–1990)«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 92 (2020), pp. 439–643.

Eterovića, Bonifacija Perovića i Mirka Meheša, koji su već 1940-ih i 1950-ih godina analizirali Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima smatrajući je značajnim napretkom u priznavanju čovjeka kao »osobe« i važnim korakom u razvoju međunarodnog prava. U 1960-ima Branko Martin Pešelj analizira ljudska prava u kontekstu socijalističkih ustava, dok su Gvido Saganić i Jure Petričević tijekom 1970-ih i 1980-ih ukazivali na kršenja ljudskih prava u Jugoslaviji. Tomislav Sunić je 1980-ih sa stajališta Nove desnice kritizirao liberalno razumijevanja ljudskih prava u kojemu su, prema njegovom mišljenju, posve zanemarena kolektivna prava nacionalnih zajednica. Čulo ukazuje da su prije demokratskih promjena 1990-tih u Hrvatskoj rasprave o ljudskim pravima bili prigušene, ali navodi i izuzetke kao što su radovi Juliusa Oswalda i Ivana Fučeka.

Filozofska misao u Hrvatskoj u 20. stoljeću obilježena je raznovrсноšću filozofski pravaca a ta raznovrsnost, iako prigušena, nije nestala čak ni nakon dolaska komunizma i nastupom marksizma kao službene državne filozofije. Jedan od pravaca koji je ostavio značajan trag na hrvatsku filozofiju bio je i personalizam, filozofija nadahnutu kršćanstvom koja sebe vidi kao srednji, humanistički put između pretjeranog individualizma koji zastupa liberalizam i totalitarizama usmjerenih isključivo na rasu, klasu ili naciju. O njegovoj recepciji u Hrvatskoj Ivan Čulo piše u tri članka objavljena u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. Prvi od njih je posvećen utjecaju personalizma na hrvatske autore iz razdoblja prije Drugog svjetskog rata.⁶⁰ Tako u duhu personalizma Juraj Ščetinec kritizira liberalni kapitalizam i marksizam zbog njihovih materijalističkih i individualističkih pristupa, zagovarajući društveno uređenje koje bi se temeljilo na »narodnom duhu« i kršćanskim vrijednostima, a ne na klasnoj borbi ili neograničenom tržišnom natjecanju. Milan Ivšić naglašava važnost »ekonomskog personalizma«, zagovarajući gospodarski poredak u kojem se pojedinac ne koristi samo kao sredstvo za postizanje ekonomskih ciljeva, već se uzima u obzir njegovo dostojanstvo i društvene potrebe, dok Bonifacije Perović zagovara društvo koje priznaje apsolutnu vrijednost osobe, osuđujući totalitarizme zbog njihove tendencije da potisnu individualne slobode i nameću kolektivnu volju. U ostala dva teksta Čulo razmatra recepciju djela Jacquesa Maritaina i Nikolaja Berdjajeva u hrvatskoj filozofiji i utjecaj njihovih ideja na razumijevanja društvenih i političkih prilika u Hrvatskoj.⁶¹

⁶⁰ Ivan Čulo, »Utjecaj personalizma na hrvatske katoličke socijalne mislioce u 1930-ima«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 39/2(78) (2013), pp. 535–580.

⁶¹ Ivan Čulo, »Recepcija Nikolaja A. Berdjajeva u Hrvatskoj tijekom 20. stoljeća«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 41/1(81) (2015), pp. 91–170 i isti, »Recepcija Jacquesa Maritaina u Hrvatskoj tijekom 20. stoljeća«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 85 (2017), pp. 89–279.

Za razliku od razmjerno velikog broja članaka koji razmatraju autore i filozofske pravce koji kritiziraju marksizam, u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine* nalazimo puno manje članaka o marksističkoj filozofiji u Hrvatskoj. Iznimku predstavlja tekst Mislava Kukoča posvećen hrvatskoj filozofiji prakse.⁶² Jedan mogući odgovor zašto je tomu tako daje i sam autor kada kaže da je teško a »zacijelo i nemoguće dati zaokruženu prosudbu aktualne i žive filozofijske misli tijekom njezina još nedovršena razvoja«. ⁶³ Ako je taj odgovor mogao biti točan prije trideset godina, u vrijeme objavljivanja teksta u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, dok su filozofi okupljeni oko časopisa *Praxis* još aktivno stvarali i djelovali, danas ga je teško braniti s obzirom da su svi članovi prve, osnivačke generacije filozofije prakse odavno preminuli, dok su njihovi nasljednici većinom napustili ili su se udaljili od njihovih filozofskih polazišta.⁶⁴ Jedini tekst koji se bavi istraživanjem hrvatske političke filozofije lijevoga usmjerenja jest rad Ane Maskalan o filozofiji Gordane Bosanac.⁶⁵ Bosanac u svojim djelima pokazuje da je inauguracija samoupravnog socijalizma u bivšoj Jugoslaviji bila prazno obećanje koje je samo naizgled promoviralo emancipaciju i »oslobođenje rada«, dok je u stvarnosti, taj sustav bio tek beživotna karikatura koja nije uspjela provesti svoja obećanja o pravednijem društvenom uređenju. Što se tiče suvremenih kritičara ovog sustava, Bosanac ih promatra kao nedomišljene i povijesno neupućene smatrajući da njihova kritika ne uzima u obzir činjenicu da su ključne ideje sustava bile neprovedene, a ne inherentno nevaljale.⁶⁶ Maskalan ipak najveću pozornost posvećuje feminističkoj filozofiji Gordane Bosanac, koja je prema njoj duboko utemeljena u emotivnom i intelektualnom suočavanju s društvenim nepravdama, posebno rodnom neravnopravnošću. Bosanac se u svojim djelima koristi feminističkom teorijom kao sredstvom za obračun s društvom koje uspostavlja hijerarhije moći između muškaraca i žena, ali i s filozofijom koja zanemaruje ili podržava takve nepravde.⁶⁷

Politička filozofija filozofa koji su zastupali usmjerenja takozvane »građanske« filozofije u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine* predmet su istraživanja četiriju članaka posvećenih radovima Alberta Bazale, Stjepana

⁶² Mislav Kukoč, »Temelji hrvatske filozofije prakse«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 20/1–(39–40) (1994), pp. 407–432.

⁶³ *Ibid.*, p. 407.

⁶⁴ Usp. Robert Đidara, *Filozofija prakse: nastanak, utjecaj, posljedice*, doktorska disertacija (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu 2018), p. 220.

⁶⁵ Ana Maskalan, »Ljutnja kao filozofska motivacija: primjer Gordane Bosanac«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 44/2(88) (2018), pp. 469–487.

⁶⁶ *Ibid.*, pp. 481–483.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 484.

Matičevića, Pavla Vuk-Pavlovića i Krune Krstića.⁶⁸ Analizirajući Bazalina djela Branko Bošnjak u svome tekstu uočava da sloboda, obrazovanje i demokracija čine temeljnu okosnicu za uspostavu primjerenog odnosa između pojedinca i zajednice.⁶⁹ Polazeći od toga da bez individualne slobode («gdje drži ravnotežu s potrebama u zahtjevima cjeline») ne može biti ni ljudskog dostojanstva, Bazala smatra da tek u procesu obrazovanja ljudska sloboda zadobiva svoju istinsku formu. Obrazovanje se tako pokazuje i kao temelj demokracije, jer samo obrazovan čovjek može biti demokratski subjekt, sposoban birati i obnašati vlast u državi. Bazala kritizira historijski materijalizam, smatrajući da se svodi na ekonomizam i naturalizam koji objašnjavaju socijalne, pravne i kulturne procese isključivo kroz ekonomske čimbenike. Pozivajući se na *Komunistički manifest*, Bošnjak kritizira Bazalin stav da historijski materijalizam potiskuje individualnu svijest u kolektivni duh i dovodi u pitanje mogućnost stvaranja istinski kulturnog društva.

Hrvoje Potlimbrzović u svom tekstu razmatra manje poznate dijelove filozofskog opusa Stjepana Matičevića, pa tako i radove u kojima se pojavljuju elementi s područja političke filozofije.⁷⁰ Potlimbrzović nalazi u Matičevićevim djelima s područja filozofije odgoja stavove i mišljenja o različitim društvenim i političkim zbivanjima, primjerice Francuskoj revoluciji, ratovima, oblicima vlasti i ideologijama. Matičevićeva izdvojena razmišljanja, koja se mogu naći kod većine obrazovanih ljudi, ipak se ne mogu smatrati sustavnim filozofskim razmatranjem političkih pojmova i pojava. Autor koji se u nekoliko svojih radova na sustavniji način bavio političkom filozofijom, iako mu to nije bila glavna filozofska i intelektualna preokupacija, bio je svakako Pavao Vuk-Pavlović. Tekst Milana Polića u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine* bavi se jednim detaljem iz Vuk-Pavlovićeva članka »Vrednota i stvaralaštvo« iz 1937. godine, u kojemu iznosi svoju formulaciju »paradoksa demokracije« sličnu onoj što ju je Karl Popper izložio 1945. u svojoj knjizi *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*.⁷¹ Polić ne tvrdi da je Vuk-Pavlovićev tekst utjecao na

⁶⁸ Ovdje valja istaknuti da je u časopisu objavljen i rad o filozofiji povijesti Julija Makanca, vjerojatno najistaknutijeg političkog filozofa ove struje u hrvatskoj filozofiji: usp. Pavo Barišić, »Filozofija povijesti Julija Makanca«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 18/1–2(35–36) (1992), pp. 183–198. Za njegovu političku filozofiju vidi: Enis Zebić, *Od liberalnog do autoritarnog – Filozofija politike Julija Makanca* (Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2013.).

⁶⁹ Branko Bošnjak, »Filozofija i demokracija«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 14/1–2(27–28) (1988), pp. 93–100.

⁷⁰ Hrvoje Potlimbrzović, »Zastupljenost filozofskih disciplina u opusu Stjepana Matičevića«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 46/2(92) (2020), pp. 377–437.

⁷¹ Milan Polić, »Paradoks tolerancije – Vuk-Pavlović prije Poppera«, *Prilozi za istraživanje*

Popperova stajališta, s obzirom da se detalj o »proturječju neograničene snosljivosti«, kako ga Vuk-Pavlović naziva, pojavljuje samo u hrvatskoj verziji teksta. No on pokazuje da postoji nesporna sličnost formulacija paradoksa kod dvojice autora, pri čemu ističe da je Vuk-Pavlović anticipirao i prigovore koji su se kasnije pojavili.

Rasprave o naciji za koje smo vidjeli da su dominirale u političkoj filozofiji u Hrvatskoj u 19. stoljeću nastavljene su i u 20. stoljeću. U tekstu Tvrtka Jolića i Viktora Ivankovića autori razmatraju stajališta Krune Krstića o »kriterijima narodne posebnosti« po kojima se nacije međusobno mogu razlikovati.⁷² Smatrajući da zajedničko podrijetlo, jezik, kultura i temperament ne mogu biti ključne odrednice nacionalnog identiteta, Krstić ukazuje na važnost suživljavanja – »suradnje, prilagodbe i stanovitog izjednačavanja u životnim oblicima i obilježjima« – za formiranje nacije. U svojem se radu Krstić zalaže za umjereni oblik nacionalizma te odbacuje one verzije nacionalizma koje vode u šovinizam i društvenu zatvorenost.

Političke rasprave o naciji dovode nas i do zadnje prominentne teme u ovom pregledu istraživanja političke filozofije u Hrvatskoj. To je ideja nacionalne filozofije koja bi poslužila kao temelj izgradnje nacionalnog duha. Iako rasprave o nacionalnoj filozofiji i narodnom duhu dodiruju razna područja filozofije, za političku filozofiju su bitna jer se bave temama poput identiteta, kulture, zajednice i institucija koje oblikuju i održavaju politički okvir i društvenu organizaciju pojedinih naroda. Pitanja vezana uz posebnost neke nacije temeljna su za rasprave o političkom suverenitetu i pravu naroda na samoodređenje, budući da se nacionalni identitet i kultura često koriste kao temelj za opravdanje političkog jedinstva i legitimiteta. Rasprave o narodnom duhu također obuhvaćaju pitanje odnosa između univerzalnih vrijednosti i specifičnih kulturnih normi, što ima važne političke posljedice u pogledu međunarodnih odnosa, suvereniteta i multikulturalizma. U ovom kontekstu, nacionalna filozofija i kultura često funkcioniraju kao sredstva razumijevanja i oblikovanja političke zajednice, pri čemu filozofi analiziraju kako specifične kulturne vrijednosti mogu koegzistirati s univerzalnim principima u suvremenom globalnom društvu.

Začetak ideje nacionalne filozofije nalazimo još kod Franje Markovića, daljnju razradu kod njegovog učenika Alberta Bazale dok je do intenziviranja rasprava o nacionalnoj filozofiji došlo u osvit stvaranja suverene hrvatske države

hrvatske filozofske baštine 24/1–2(47–48) (1998), pp. 185–194 i Karl Raimund Popper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji* (Zagreb: Kruzak, 2003).

⁷² Tvrtko Jolić, Viktor Ivanković, »Kruno Krstić o narodu, naciji i suživljavanju«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 48/2(96) (2022), pp. 327–346.

pred kraj 20. stoljeća. U već spomenutom tekstu o Bazalinoj političkoj filozofiji, Branko Bošnjak razmatra Bazalinu ideju da svaki narod ima vlastiti »duhovni bitak«, nešto poput duhovne suštine koja proizlazi iz njegove specifične kulture i povijesti.⁷³ U ideji nacionalne filozofije bitan element je odnos partikularnog i univerzalnog, nacionalne svijesti i univerzalnih humanističkih vrijednosti. Bazala tu ukazuje da je kod nas nacionalna svijest dugo vremena tu vezu nalazila u kontekstu kršćanskog svijeta, ali da je ključnu ulogu ipak odigrao ilirski pokret te ideja južnoslavenskog jedinstva. Prema Bošnjaku, za Bazalu »država proizlazi iz svijesti naroda, što znači da je produkt njegovog 'osvještenog [sic!] bića, njegove volje i snage'«. ⁷⁴ U istom broju časopisa u kojemu je objavljen Bošnjakov tekst, Franjo Zenko u svom tekstu o Bazalinoj ideji nacionalne filozofije ističe da Bazala filozofiju ne shvaća kao puku akademsku disciplinu, već kao dinamičnu pokretačku silu koja otkriva istinske ciljeve ljudskog djelovanja i kao takva ima posebnu važnost za razvoj nacionalnog identiteta i kulture.⁷⁵ Korijene Bazaline ideje nacionalne filozofije Zenko nalazi u filozofiji Franje Markovića, koji je smatrao da postoji analogija između samosvijesti pojedinca i samosvijesti naroda, pri čemu obojica filozofiju shvaćaju kao »*kulturni program narodne biti*«. U nastavku teksta Zenko prikazuje kako je Bazala kroz različite etape svojega filozofiranja definirao hrvatsku nacionalnu filozofiju, s bitnom napomenom da je raspravu Stjepana Zimmermanna »Filozofija u Hrvatskoj, zastupana po svećeničkom staležu – kroz tisuću godina« pogrešno atribuirao Bazali na što upozorava Goran Gretić u svom tekstu o istoj temi objavljenoj u časopisu dvije godine kasnije.⁷⁶ S obzirom da se Franjo Marković u formiranju hrvatske nacionalne filozofije uvelike oslanjao na Herbartovu kritičku filozofiju, Goran Gretić u svom ogledu o ideji nacionalne filozofije upozorava na Bazalino razmatranje odnosa nacionalne filozofije i stranih utjecaja kojima je ona podvrgnuta. Bazala ukazuje na opasnost vezivanja uz jednu tradiciju, u ovom slučaju njemačku, te upućuje na važnost pluralizma tradicija iz kojih valja uzimati spoznaje za razvijanje svoje vlastite filozofske misli. Ostajući na Markovićevom tragu, za Bazalu je zadaća »upotpuniti i dokumentirati našu filozofijsku tradiciju, a zatim ... izvesti, utemeljiti i obrazložiti našu originalnu filozofijsku misao i to na uvidu i spoznaji izvornosti narodnog duha«. ⁷⁷ Koristeći se Masarykovim uvidima o posebnosti češkog duha te vlastitim etimološkim

⁷³ Bošnjak, »Filozofija i demokracija«, pp. 97–100.

⁷⁴ Ibid., p. 99.

⁷⁵ Franjo Zenko, »O ideji (hrvatske) nacionalne filozofije u Alberta Bazale«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 14/1–2(27–28) (1988), pp. 109–126.

⁷⁶ Goran Gretić, »A. Bazala – Utemeljenje i konstitucija 'Ideje nacionalne filozofije'«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 16/1–2(31–32) (1990), pp. 41–78.

⁷⁷ Ibid., p. 48.

analizama hrvatskog i slavenskih jezika, Bazala dolazi do zaključka da dominantni misaoni, filozofski stavovi »hrvatskog bića« uključuju idealistički pojam slobode, emocionalnu sklonost narodnog duha koja često nadvladava racionalni realizam, sklonost romantičarskim prikazima stvarnosti, oslanjanje na sudbinsku dinamiku i nadu u slom protivnih snaga, pasivan otpor umjesto aktivnog djelovanja, te usmjerenost na unutarnje vrednote, što ponekad otežava realističko ostvarivanje vlastitih interesa.⁷⁸ Ti se apstraktni stavovi u konkretnoj povijesnoj i političkoj stvarnosti prema Bazali materijaliziraju u idejama ilirskog pokreta kojima je, smatra Bazala, ideja jugoslavenstva prirodi nastavak. Ona za Bazalu predstavlja »životnu zajednicu slobodnih, ravnopravnih ljudi, vezanih međusobom prirodnim vezama, interesom, simpatijom, solidarnošću, poštenjem.«⁷⁹

Uz Bazalino shvaćanje i razradu ideje (hrvatske) nacionalne filozofije tijekom 20. stoljeća javlja se još nekoliko utjecajnih pogleda na tu tematiku. Ivan Čehok u svojem članku uspoređuje ideje nacionalne filozofije koje su osim Bazale zastupali Stjepan Zimmerman i Vladimir Dvorniković.⁸⁰ Dok za Bazalu nacionalna filozofija treba biti izražaj zajedničkog duhovnog identiteta i potaknuti voljno, aktivno sudjelovanje naroda u vlastitom povijesnom razvoju, za Zimmermanna su narodna kultura i povijest ključni elementi koji filozofiju integriraju s narodnim identitetom, posebice kroz njen religiozni, kršćanski aspekt. Čehok smatra da na upravo ta dva shvaćanja treba temeljiti ideju hrvatske nacionalne filozofije, odbacujući Dvornikovićev pristup koji se temelji na analizi psiholoških tipova naroda, nastojeći definirati posebne etničke i psihološke značajke koje oblikuju nacionalni karakter. Zlatko Posavac pak smatra kako najbolji i najrazrađeniji pristup hrvatskoj filozofiji nudi Kruno Krstić u svom radu »Filozofija u Hrvatskoj« u kojemu hrvatsku filozofiju shvaća kao *povijest hrvatske filozofije*.⁸¹ Na tragu fenomenoloških i hermeneutičkih razmatranja Ante Pažanin u svom tekstu zauzima stav da razumijevanje hrvatske filozofije zahtijeva sagledavanje njenog odnosa prema europskim filozofskim i kulturnim temeljima, zaključujući da ona nije samo produkt univerzalne kulture već i manifestacija posebnih kulturnih i povijesnih uvjeta Hrvatske.⁸²

⁷⁸ Ibid., p. 55.

⁷⁹ Ibid., p. 58.

⁸⁰ Ivan Čehok, »Ideja (ideje) nacionalne filozofije i njezino (njihovo) ozbiljenje«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 20/1–2(39–40) (1994), pp. 375–387

⁸¹ Zlatko Posavac, »Kruno Krstić kao istraživač i povjesnik hrvatske filozofiji«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 22/1–2(43–44) (1996), pp. 267–307.

⁸² Ante Pažanin, »Bitne pretpostavke suvremenog razumijevanja europske filozofije i hrvatske kulturne baštine«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 20/1–2(39–40) (1994), pp. 331–348.

4. Zaključna razmatranja

Analiza radova objavljenih u časopisu *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* koji su posvećeni temama s područja političke filozofije pokazuje veliko bogatstvo tema i pristupa povijesti hrvatske političke filozofije. Iako je teško od jednog časopisa očekivati da će pokriti cjelinu nekog područja, u ovom slučaju može se reći da radovi objavljeni u ovom časopisu daju dobar uvid u povijest discipline političke filozofije u Hrvatskoj. Taj uvid naravno nije, niti može biti potpun, ali članci o političkoj filozofiji objavljeni u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine* mogu poslužiti, ili su već poslužili, kao temelj za cjelovita istraživanja djela pojedinih autora i filozofskih razdoblja. Taj se zaključak ponajprije odnosi na istraživanje starije hrvatske političke filozofije. Tijekom prvih dvadeset godina izlaženja časopisa, primjetan je sustavan napor posvećen istraživanju hrvatskih autora koji su se u periodu humanizma i renesanse bavili temama s područja političke filozofije. Posebno je vrijedno istaknuti da su istraživanja objavljena u ovom časopisu pratila izdavačke napore objavljivanja izvornih radova hrvatskih filozofa, pri čemu su tekstovi iz časopisa ili uvidi izneseni u njima objavljivani kao popratne uvodne studije u ta izdanja. Uz to, vrijedi primijetiti da u slučaju istraživanja starije hrvatske političke filozofije imamo i tekst koji nudi sintetski pregled najvažnijih političkih ideja i autora toga razdoblja. To ni u kojem slučaju ne znači da je posao s istraživanjem starije hrvatske političke filozofije dovršen. Postoje još uvijek autori čija djela nisu do kraja vrednovana, jednako kao što uvijek postoji potreba za novim interpretacijama dosadašnjih spoznaja i istraživanja.

Situacija s istraživanjem novije hrvatske političke filozofije donekle je drugačija. Istraživanja su na ovom području brojnija, no ne bi se moglo reći da su sustavna, osim u pogledu istraživanja djela Ante Starčevića i ideje nacionalne filozofije. Razlog zašto je tomu tako prije svega možemo naći u relativnoj povijesnoj bliskosti ovog razdoblja. Osim toga valja imati na umu da intenzivnija istraživanja na ovom području počinju tek od 1990-ih. Za razliku od prvih godina od pokretanja *Priloga za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, kada je časopis bio jedini ili jedan od rijetkih specijaliziranih časopisa za filozofiju u Hrvatskoj, u novije vrijeme svjedočimo o velikom broju časopisa u kojima istraživači povijesti hrvatske filozofije mogu objavljivati svoje radove. Bez obzira na tu činjenicu, ovdje objavljeni radovi daju pouzdanu sliku razvoja glavnih strujanja hrvatske političke filozofije u novije vrijeme.

U skladu s tradicijom časopisa, u njemu objavljena istraživanja hrvatskoj političkoj filozofiji uglavnom pristupaju iz perspektive povijesti filozofije,

posebno kada je riječ o djelima i autorima koji pripadaju starijem razdoblju. Često im je glavni cilj ukazati na do tada nepoznate dijelove filozofskog opusa pojedinih autora, analizirajući stajališta koja se u tim djelima zastupaju, pokušavajući ih istodobno smjestiti u povijesni i filozofski kontekst u kojemu su nastali. Ta se tradicija nastavlja i u istraživanju novije političke filozofije iako se tu može primijetiti sve prisutnija tendencija da se stupi u dijalog i kritičku raspravu sa stajalištima razmatranih autora.

U pogledu tema koje su bile u žarištu interesa može se zaključiti da je u starijoj hrvatskoj filozofiji to bilo pitanje najboljeg oblika organizacije i upravljanja državom. To je tema koja povezuje politička razmišljanja i preokupacije Polikarpa Severitana, Petrića, Gučetića i Križanića. Djela ovih autora pisana su s osloncem na antičke filozofske autoritete, ali su istodobno prožeta kršćanskim učenjem kao i onodobnim filozofskim promišljanjima. Tražimo li sličnu zajedničku nit koja povezuje razmišljanja hrvatskih političkih filozofa od 19. stoljeća naovamo mogli bismo ustvrditi da su to prije svega razmatranja o ideji slobode, posebice ideja slobode u kontekstu nacionalnog samoodređenja. Ideje prosvjetiteljstva i Francuske građanske revolucije stoje u podlozi buđenja hrvatske nacionalne svijesti kao i u djelima Ante Starčevića i njegovih nastavljača. Starčević i njegovim razmišljanjima usmjereni autori dosta pozornosti poklanjaju ideji prava, naročito u s obzirom na nacionalna prava, pri čemu se razmatraju i individualna (ljudska) prava, a u 20. stoljeću i prava žena. Iako je je 20. stoljeće u hrvatskoj filozofiji obilježeno brojnošću filozofskih pravača i usmjerenja, istraživanja objavljena u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine* naglasak su stavila na rasprave vezane uz ideju nacionalne filozofije te na kritike totalitarnih ideologija i režima. Imajući na umu filozofska djela hrvatskih autora tijekom stoljeća, upada u oči da u njima rasprave o pravednosti, kao o jednoj od ključnih tema političke filozofije, ne zauzimaju istaknutu ulogu. Naši autori pretpostavljaju da je pravednost temelj svake dobro uređene države, ali, osim djelomično kod Gučetića, ne mogu se naći sustavna razmišljanja o ovoj temi. Naravno, ovaj i drugi zaključci izneseni u ovom rad temelje se na analizi istraživanja hrvatske političke filozofije objavljenim u časopisu *Prilozi za istraživanja hrvatske filozofske baštine*. Ipak, imajući u vidu središnje mjesto koje časopis zauzima u navedenom području, ti zaključci mogu poslužiti kao polazišta za cjelovitija istraživanja političke filozofije i povijesti političke misli u Hrvatskoj.

Fifty Years of Research into Croatian Political Philosophy.
On Political Philosophy in *Contributions to the Research
of Croatian Philosophical Heritage*

Summary

In half a century of publication, the journal *Contributions to the Research of Croatian Philosophical Heritage* has established itself as a central platform for exploring the history of Croatian philosophy. This paper presents an analysis of articles published in this journal that focus on Croatian political philosophy. For the purpose of the study, the paper is divided into an analysis of studies on early Croatian political philosophy (from the mid-15th century to the end of the 18th century) and an analysis of research on modern Croatian political philosophy (from the beginning of the 19th century to the end of the 20th century). The aim of the paper is to provide an overview of the current state of research on Croatian political philosophy, primarily focusing on authors and topics explored over the past fifty years.

Keywords: Croatian philosophy, political philosophy, national philosophy, political ideas